

character, national mentality are phraseological units, especially those that include components names of animals.

Frazologologists with the component of a frog and spit (viper) are the most active. All of them, practically, are the bearers of negative connotations. Only one phraseological unit from the group that we investigated is positively painted. Every nation has its own idea of the linguistic picture of the world. The experience of the ethnos is preserved and reproduced in a living language in the form of phraseologisms, images of folklore, symbols, etc. Language pictures of the world of different nations differ in those values, which are recorded in language formulas, among which the most relevant are phraseologisms.

In the creation of the linguistic picture of the world, the phraseological units with zooproducts are perhaps the richest and most diverse among the groups of phraseological units of the phraseological fund of language, since centuries-old observation of the behavior of animals and the transfer of the traits of their behavior to man is the cultural and informational guide for understanding the psychology of human behavior.

Key words: *amphibians, reptiles, zoon, phraseologism, the language picture of the world, ethnos.*

Отримано: 10.04.2018 р.

УДК 811.161.2''67.335'37

Л. Н. Марчук

ПОЗАМОВНІ ЧИННИКИ СТВОРЕННЯ ФУНКЦІЙНОЇ ТА НЕФУНКЦІЙНОЇ НАДМІРНОСТІ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ НА РІВНІ СКЛАДНОГО БАГАТОКОМПОНЕНТНОГО РЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Основною мовною одиницею, яка здійснює функцію оформлення та реалізації думки та забезпечує процес комунікації, є речення.

У процесі спілкування речення функціонує як самостійна одиниця інформації, яка «...називає одну окрему ситуацію і повідомляє про неї, має граматичне значення предикативності і форму у вигляді граматичних чи семантичних моделей, їх парадигм та комунікативних варіантів з особливою інтонацією» [7, 75].

Сучасні лінгвістичні дослідження мають загальну спрямованість на вивчення мовних явищ у комунікативно-функційному аспекті. Мовна економія і мовна надмірність «...взаємопов'язані в своєму впливі на розвиток і функціонування мови: умови спілкування призводять до створення в мові надмірності, визначеного «запасу міцності», а принцип економії утримує цю надмірність в розумних межах, не допускаючи тавтології» [5, 95]. Т. С. Слободинська зазначає: «Наука ставить за мету виробництво цілісної й водночас деталізованої системи знань, і діалектика пізнання виявляється в тому, що функціональний аналіз широкої сфери взаємодій інтегрує результати попередніх досліджень і водночас відкриває можливість вивчення більш глибоких і «тонких» структур об'єктів, які беруть участь у цих взаємодіях» [8, 35].

Надмірність має антропоцентричну природу, оскільки при створенні тексту автор висловлення сам підбирає форму речення для передачі інформації, тобто це явище залежить від авторського способу мислення.

Теорія надмірності пов'язана з когнітивною наукою, оскільки також «...вивчає механізми людської свідомості, які визначають оперативне мислення і пізнання світу, або – в категоріях кібернетики – отримання, збереження, переробку, передачу і генерацію інформації» [9, 175]. Як зазначає В.А. Маслова, когнітивна діяльність людини – це процес, який супроводжує обробку інформації та створює особливі структури свідомості [6, 38], а інформація – це відомості про факти, події, процеси; дані, повідомлення, знання, що надходять до людини різними каналами; усвідомлення та переформатування їх у реальній свідомості та передання в процесі комунікації відповідними мовними структурами [6, 38].

Для аналізу надлишкових висловлень використовуємо поняття «інформації», тлумачення якого в філософській літературі дозволяє лінгвістам виділяти 2 аспекти: розпізнавальний [10, 409] і семантичний [1]. З точки зору семантичного аналізу – висловлення є надмірним, якщо в процесі розвитку мови в його складі виділяються повнодублетні елементи.

М.Я. Блох виділяв два види дублювання: інформативно-синтагматичне та семантико-парадигматичне. Проте М.Я. Блох висловлювався проти повного семантичного дублювання як непотрібного [1, 14], підтримуючи принцип семантичної неперевантаженості парадигми. У той же час

він зазначав, що часткове семантичне дублювання сприяє об'єднанню різних елементів і форм мови у відповідні парадигматичні ряди.

Виділення семантичного аспекту дозволяє уточнити значення терміна «інформація» щодо завдань нашого дослідження і визначити його як відомості, що передаються і співвідносні з семантикою висловлення. «У процесі спілкування взаємодіють мова як мовна діяльність, спрямована на розвиток мовних одиниць усіх рівнів, і мовлення, спрямоване на практичне використання комунікативних одиниць, на кодування / декодування інформації окремих висловлень у відповідному тексті (дискурсі)» [2, 359].

Еволюція мови, вимоги спілкування привели мову до стану комунікативної придатності. Надмірність же при цьому стає необхідною умовою існування мови.

Вияв різних видів надмірності у висловленні залежить від чинників, які цю надмірність обумовлюють. Серед них виділяємо позамовні, тобто ті, які визначають створення певного тексту в умовах реальної ситуації, а також мовні або системні чинники.

Основним джерелом появи у висловленні надлишкових елементів є властивості мовної системи як обов'язкової певної послідовності одиниць мови (речень) у синтагматичному ланцюгу повідомлень, облігаторність вираження граматичних значень частин мови та певної комунікативної ситуації як одного із основних позамовних чинників, який сприяє як вияву, так і зняттю надмірності в тексті.

Ситуативна зумовленість висловлення значною мірою впливає на його синтаксичне оформлення. Різновидом ситуативної надмірності є контекстна надмірність. Доповнення складного багатоконпонентного речення предикативними частинами з однорідною інформацією приводить з одного боку до створення речень надмірної повноти, з іншого – достатньої, оскільки «зайві» ПЧ можуть передавати різні емоції: гнів, протест, здивування, іронію тощо.

Серед позамовних причин, що викликають надмірність на рівні складного багатоконпонентного речення (СБР), виділяємо: 1) обсяг оперативної пам'яті; 2) авторське мислення; 3) пресупозицію; 4) особистісні характеристики комунікантів.

Поділяємо екстралінгвістичні чинники на об'єктивні та суб'єктивні; відносимо до перших обсяг оперативної пам'яті і пресупозицію, а до других – авторське мислення й особистісні характеристики комунікантів.

Дослідження обсягу оперативної пам'яті дозволяє визначати розмір СБР з явищами надмірності, оскільки СБР з великою кількістю компонентів може бути важким для сприйняття. Явище надмірності надає СБР компактності, що доводить доцільність функціонування таких моделей.

Об'єм оперативної пам'яті людини визначає розміри СБР і регулюється числом 7 ± 2 , запропонованим у психологічній концепції Д.Міллера [12]. Пізніше з'явилася «гіпотеза глибини» В.Інгве, в якій науковець стверджував, що синтаксична структура фрази, яка відображає процес її створення, представлена в категоріях синтаксичних складових, упорядкованих за ієрархічним принципом, завжди матиме обмежену глибину, яка не перевищуватиме семи (плюс / мінус) двох рівнів [11].

В українській мові найчастотнішими є СБР з 3–4 компонентами. Проте ми натрапляємо в сучасних прозових творах і на СБР з більшою кількістю предикативних частин, які передають надмірну інформацію. Напр.: *«Мене часом діймало припущення, що Марти як звичайної жінки, однієї з мільйонів на землі, не існує, що вона – матеріалізація моєї уяви, дана мені, як сказали б філософи, у відчуттях. Що вона не може поза нашими зустрічами бути такою, як решта жінок: ходити на роботу, купувати в магазині макарони і гречку, а на базарі брудну, із присохлими грудочками землі картоплю, мати вдома клопіт із пранням, прасуванням, миттям підлоги, просиджувати вечори перед телевізором, рахувати гроші в гаманці й тратити їх так, аби вистачило до найближчої зарплатні...»* (В. Баранов) (8 ПЧ). Такі складні речення залежать від особистості письменника – його соціального та освітнього статусу, психофізичних характеристик. Проте ці висловлення підтверджують гіпотезу щодо впливу оперативної пам'яті на довжину мовних повідомлень. Надлишкові компоненти, дублюючи інформацію, дозволяють збільшити межі розгортання складної пропозиції.

Напр.: *«Вона (пісня) у них (поетів) і чаклунка, й ворожка. І зрадниця-облудниця, й навіть помічниця, з чого можна зробити висновок, що віршописці – близька рідня злодіям, для яких ніч – мати рідна; а це вона розрадниця, і вершителька долі, і розсудниця в суперечці, і розмотувальниця заплутаного клубка проблем у стосунках між закоханими – одне слово, світом і людством править ніч»* (В. Баранов). У цьому СБР (6 компонентів), елементи структурної надмірності (повтор займенникових іменників, сполучників, однаковий початок однорідних компонентів) акцентують увагу на змістовий бік висловлення, повертаючи увагу до початку речення і, таким чином, не дозволяють втратити думку, сприяють логічній будові. Проте структура речення легко засвоюється, оскільки автор задіяв явище парцеляції.

Пор.: *«Потім Аліна Веніамінівна «чупасом», тобто щосили тримаючи мене однією рукою за комірць шкільної форми й майже відриваючи мене від підлоги, бігцем вела до директора, а там утрюх – класний керівник, директор і завуч – годину читали мені лекцію, що Павлик Морозов у моєму віці зробив те й те, Валя Котик у тому ж віці – те й те (далі йшов довжелезний перелік добрих справ дітей-героїв), а от я – невинувата малолітня хуліганка, за якою колонія плаче! – зумисно знищила дорожнє шкільне майно»* (О. Слоньовська) (5 ПЧ).

Аналіз різних видів СБР дозволив зробити висновок щодо залежності структури та вияву надмірності.

Надмірність спостерігаємо в конструкціях з багатокомпонентною сурядністю, до складу яких входить від 3 до 8 компонентів: *«Часом ми разом відзначаємо свята, і Вадим залюбки запрошує їх на якусь мою нову страву, і ми гомонимо про се, про те»* (І. Роздобудько). У цьому СБР за допомогою багатокомпонентної сурядності подано інформацію про проведення вільного часу героями прозового тексту. Компонент *«Часом ми разом відзначаємо свята»* включає інформацію і про те, що *«Вадим залюбки запрошує їх на якусь мою нову страву»* і *«ми гомонимо про се, про те»*. При цьому ПЧ1 > ПЧ2, а ПЧ2 > ПЧ3. Пор.: *«І весілля справили, тут же, в найбільшій майстерні, і столи накрили, і гуляли три дні»* (Г.Тарасюк), де ПЧ1 = ПЧ2+ПЧ3.

СБР з надмірністю та сурядним і підрядним зв'язком мають від 3 до 9 компонентів: *«Ці люди придумали свою правду й свої цінності, і вони уявили себе Богами й вирішили, що їм можна вершити людські долі»* (К. Заставська) (3ПЧ). Перші три компонента надають нам надмірну інформацію за допомогою іменника люди і займенникових іменників у 2 і 3 компонентах, а, також, повтору синонімічних присудків «придумали», «уявили».

Крім цього, явище надмірності характерно для конструкцій із сурядністю і конструкцій з однорідною супідрядністю. Причому аналіз конструкцій з надлишковими компонентами, до складу яких входить однорідна супідрядність, і складних контамінацій показує, що такі СБР можуть мати більшу кількість предикативних одиниць у порівнянні з іншими моделями.

«Я не міг собі уявити, що вона колись була малою, а відтак безпорадною, що теж мусила, як і всі, вчитися ходити, говорити, тримати ложку в руці, переймати від старших найтруднішу в світі науку спілкування і сприймання цього світу таким, яким застає його кожен, у нього прийшовши» (В. Баранов). Надмірність виявляється у використанні однорідних підрядних. Пор.: *«Йшли дні за днями, стихали революційні пристрасті, святковий буремний Київ знову перетворювався на сірий нудний мурашник, над яким часом де-не-де спалахували-звучали помаранчеві гасла-слогани, але їх вже не чули новообрані батьки нації за дубовими дверима своїх кабінетів на вулицях Банковій та Грушевського»* (Г.Тарасюк).

На нашому матеріалі в обмеженій кількості трапляються СБР з послідовною і неоднорідною підрядністю, оскільки для цих речень характерно уживання лише одного типу надмірності. Напр.: *«Вона, наприклад, мусила померти ще тоді, коли луцила каменюкою сливові кісточки, або тоді, коли по пам'яті знайшла дорогу додому»* (Т. Малярчук).

Середня протяжність багатокомпонентних конструкцій визначалася нами за формулою: $n(\text{ср}) = (NiPi) : 100$ [3], де $n(\text{ср})$ – середня кількість компонентів, Ni – кількість компонентів (три, чотири, п'ять і т. д.), а Pi – частка речень з цієї кількістю компонентів у конструкціях кожного типу у відсотках.

СБР навіть з великою кількістю ПЧ залишаються зручними для смислового сприйняття через властивості компактності, до яких ми відносимо, крім інших способів і засобів структурної організації, і явище надмірності. Компактність як універсальна властивість СБР, а, значить, і прояв надмірності на рівні СБР, зумовлені пороговим характером оперативної пам'яті людини і забезпечують значну протяжність СБР.

Звертаючись до індивідуально-авторської манери викладу, зазначаємо, що у багатому арсеналі індивідуальних виразних засобів багатьох авторів значне місце займають СБР с мовною надмірністю. Проте на частотність їх уживання ми натрапляємо далеко не у кожного письменника. Досить активні вони у стилі Ю.Мушкетика, П.Загребельного, О.Гончара, А.Дімарова, Г.Тарасюк. Напр.: *«А тому й збіглися, щоб побазарювати в прямому і переносному значенні цього слова, і якщо не продатися, то поторгуватися, або просто «показать товар лицом»* (Г.Тарасюк).

Відсутність попереднього обдумування сприяє появі в складі висловлень СБР з дублюванням ПЧ і доповненням елементами, що мають надмірний характер: *«Отже, – немов на уроці виразного читання, проказав Шахтар, – ми повинні прийти до якогось логічного висновку, тобто: або – суд, або – самосуд у сенсі авто суду, тобто ще раз – сам над собою у присутності громадськості»* (В. Баранов).

Ситуація є одним із основних позамовних чинників, які сприяють як зняттю, так і вияву надмірності. Ситуаційна зумовленість висловлення впливає на його синтаксичне оформлення. Вона визначає можливість виключення з мовлення тих одиниць мови, які однозначно передба-

чувани й тому легко поновлювальні завдяки контексту чи пресупозиції. Маємо на увазі комунікативну пресупозицію, до якої входять загальні знання комунікантів, загальна уява адресанта мовлення щодо теми розмови про знання адресата мовлення, а також ситуативні умови здійснення мовленнєвого акту, які сприяють адекватному формуванню висловлення та правильному його сприйманні.

Багато в чому характер комунікації визначається емоційним станом мовця. При появі різних почуттів: гніву, хвилювання і т.д. – ускладнюється процес підбору мовних засобів, уточнюється основна думка висловлення, що сприяє появі надмірних компонентів на рівні СБР.

Напр.: «Адам підкорився непохитному розпорядкові залізниці; його ще гойдала дорожня хитавиця, а притомість визначила: Дніпро переїхали без його Адамового, відома, чи без його присутності, так, ніби він, переїхавши річку туди, назад не вернувся; поїзд уже тут – Адам ще там... ще там... ще там... Адам... ще там...» (В. Баранов); «Нам було добре. Так добре, що хіба лиш я, вчаділий од кохання і щастя (а за певних обставин ці слова є повними синонімами), не склав собі звіту, що так не буває вічно» (В. Баранов).

Таким чином, серед екстралінгвістичних чинників, що сприяють прояву надмірності в СБР, виділяємо обсяг пам'яті, авторське мислення, пресупозицію і контекстуальну обумовленість, психологічний стан героїв художніх творів, які виступають комунікантами в певній ситуації. Відзначаємо вплив суб'єктивних чинників на появу надмірності в СБР як у мові автора, так і в мові персонажів.

Список використаних джерел

1. Блох М.Я. Об информативной и семантической ценности языковых элементов / М.Я. Блох // Синтаксические исследования по английскому языку. – М. : МГПИ, 1971. – Т. 473. – Вып. 2. – С. 3–27.
2. Гуйванюк Н. Слово – Речення – Текст : Вибр. праці / Н. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 664 с.
3. Звегинцев В.А. Предложение и его отношение к языку и речи / В.А. Звегинцев. – М. : Изд-во Московского университета, 1976. – 307 с.
4. Калашникова Г.Ф. Факторы, определяющие протяженность сложного предложения / Г.Ф. Калашникова // Филологические науки. – № 5. – 1981. – С. 37–47.
5. Кобков В.П. О роли принципа экономии в развитии и функционировании языка / В.П. Кобков // В помощь преподавателям иностранных языков. – Вып. 6. – Новосибирск, 1975. – С. 95–109.
6. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика / В.А. Маслова. – Минск, 2008. – 271 с.
7. Слинсько І.І. Синтаксис сучасної української мови / І.І. Слинсько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
8. Слободинська Т.С. Таксис в українській мові: універсальні характеристики і специфічні риси / Т.С. Слободинська. – Вінниця : ПП Балюк І.Б., 2011. – 404 с.
9. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики / І.Б. Штерн. – К. : АртЕк, 1998. – 335 с.
10. Hill N. Introduction to linguistics structures / N. Hill. – N. Y. : Macmillan, 1958. – 621 p.
11. Yngue V.H. A Model and Hypothesis for Language Structure / V.H. Yngue // Proceedings of American Philosophical Society. Vol. 104, 5, 1960 (рус. пер.: Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1965. – Вып. 4).
12. Miller G.A. Human Memory and the Storage of information / G.A. Miller // IRE Transactions on Information Theory, 1956, 2, 129–137.

Анотація. Актуальність теми дослідження визначається загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення мовних явищ у комунікативно-функційному аспекті. Основним джерелом появи у висловленні надмірних елементів є властивості мовної системи як обов'язкової певної послідовності одиниць мови (речень) у синтагматичному ланцюгуповідомлень, облігаторність вираження граматичних значень частин мови та певної комунікативної ситуації як одного із основних екстралінгвістичних чинників, який сприяє як вияву, так і зняттю надмірності в тексті.

Ключові слова: надмірні елементи, екстралінгвістичні чинники, комунікативна ситуація, висловлення, складне багатоконпонентне речення.

Summary. The topicality of the research is determined by the general orientation of modern linguistic researches into the studying of language phenomena in communicative-functional aspect, the objective social need of a cultural approach to studying of national language in Ukraine, as well as

the need for the theoretical foundations of ethno-linguistics, cultural studies of language, in particular the important aspect of which is the peculiarities of text-creation of prose texts. This problem also includes the question about such specific means of text connection, as lexical and syntactic repetition and its interpretation as a phenomenon of redundancy.

The main source of appearance in the expression of the redundant elements is the properties of the language system as a mandatory sequence of language units (sentences) in the syntagmatic chain of messages, the obligatory of the grammatical meanings of the parts of the language expression and of a certain communicative situation as one of the main extralinguistic factors that promotes both expression, and the removal of redundancy in the text.

The situational dependance of the statement largely affects its syntactic arrangement. The variety of situational redundancy is the contextual redundancy. The addition of complex multicomponent sentences with predicate parts with homogeneous information leads to the creation of sentences of excessive completeness, which can transmit various emotions: anger, protest, surprise, irony, etc.

Key words: *redundant elements, extralinguistic factors, communicative situation, expression, complex multicomponent sentences.*

Отримано: 17.02.2018 р.

УДК 811.111'42'37

О. В. Марчук

ТАКСОНОМІЯ ДЕНОТАТИВНОГО ПРОСТОРУ ТЕМАТИЧНОЇ ГРУПИ ЛЕКСИКИ «ТВАРИННИЙ СВІТ» У РОМАНІ «ГАРРІ ПОТТЕР»

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок з науковими завданнями. Автори, що працюють в жанрі фентезі, зображують абсолютно новий, інший і повністю вигаданий світ. Цей світ є продуктом фантазії письменника від самого початку до кінця, має свої власні фантастичні реалії, проте в той же час, цей світ логічний і внутрішньо гармонійний, автор зображує його як можливий, хоча певним чином пов'язаний з реальністю. І. В. Александрук зазначає, що «створення можливого світу зумовлено насамперед когнітивним фактором, тобто яскраво вираженою креативною та пізнавальною діяльністю людини, спрямованою на адекватну презентацію можливої альтернативної реальності та потребою назвати всі складові елементи можливого світу, які вигадав, осмислив та виділив у своїй картині світу письменник» [1, 13].

Автори фентезі насичують простір свого ілюзійного світу псевдо-реальності денотатами, використовуючи для їх створення різні монополістичні засоби, що дозволяє створити яскраві, «реальні» образи і змусити читача повірити в існування абсолютно іншого, паралельно існуючого світу. У серії книг про «Гаррі Поттера», денотативний простір тваринного світу має різні розміри, вигляд, форми і також виходять з різних сфер існування. Існує багато різних способів, опису лексичного складу фентезійного твору, але для систематизації лексичних номінантів тваринного світу «Гаррі Поттера», ми сфокусуємо нашу увагу на двох основних компонентах лексичного значення слова: на денотативному компоненті значення слів, який дивиться на назви тварин суто з онтологічної точки зору і на конотативному компоненті значення слів, який розглядає їх роль у книжному товаристві. У даній статті ми розглянемо детально денотативний блок інформації, тобто ті лексичні одиниці, які авторка використала, щоб репрезентувати тваринний світ роману «Гаррі Поттер».

Актуальність роботи зумовлена популярністю і неординарністю творів британської письменниці Дж. К. Роулінг в усьому світі, а також визначається недостатнім вивченням лексичної структури тематичної групи «Тваринний світ» у досліджуваному творі.

Метою наукового дослідження є виявлення індивідуально-авторського поверхневого пласту лексики, яка була використана письменницею для відтворення, тваринного світу у фентезійному творі «Гаррі Поттер». Поставлена мета зумовлює вирішення наступних завдань: виявити та проаналізувати лексичні одиниці, які відносяться до тематичної групи лексики «Тваринний світ», як прояв індивідуально-авторського стилю; розробити таксономічну модель і упорядкувати відібрані лексичні одиниці до відповідних груп.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стрімкий розвиток, порівняно нового літературного жанру фентезі, привернув увагу багатьох дослідників, а саме до лексичної структури фентезійних творів та індивідуально-авторської наповненості романів. Традиційно в лексичному значенні знака виділяють наступні основні компоненти: 1) денотативний; 2) конотативний; 3) се-